

تەرەغە. ھەژدىھا داشى . كۆشكى زارا . ھىماى ھاوبەشى مېتولۇژىك لەناوچەى بۇكان!

نووسىنى تاراير عەلىيار

روونكردنهوه:

1: نېم وانىه وشەى زارا لە زوھرەى عەرەبى وەرگىرابى و تەنبا وەكوو ئىحتمالىكى زەعيف ھاتۆتە ئاراوھ.

2: مەرپەپىش وەكوو ئەحجارى كەرىمە دەناسرى.

3: ئوشەى (غە) بە ماناى (جائ منسوب بە خوبان) لە زۆر شوپىنى دىكە لە موكرىان ھەىھ وەكوو ئە سپۆغە، جەمۆغە، تەمۆغە، قولىغە تەپە، مەرغە. ھەرۇھا لە شكلى (قا) دا لە نېوھكانى ئىندىرقاش، فەرھقا، قاي بەرد، خانەقا دا ماوھتەوھ. بە كورتى چاويك بەو نېوانەدا دەخشىنن بزانن مانايان چىھ.

ا < ئىندىرقاش بە ماناى جىگاي ئىندىرەى خۆشەويست. پىتى، ش، لە نېوھكانى ما مەش وگا گەش دا ھەىھ و دەبى لىكۆلىنەوھى دەستورىى زمانى، بۇ بكرى بۇ وھى بزانن چ نەقشكى ھەىھ. دە زانن ئىندىرە لە خودايانى ھىند و ئىرانىھ و لەوھرا دەتوانن كۆنى وشەكە بسەلمىنن.

ب < فەرھقا شوپنەوارىكى مېژوويى گرینگە لە نىك مەباد، بە ماناى جىگاي فەرھ. نازانن فەرھ كى يە بەلام دەبى كەسايەتەكى بەرچا و بووبى و ھەر ئوھ يارىدە دەكا ھاسانتر ببىندىتە وھ. لە ھىندىك نووسراوھدا نېويان ناوھ فەخرىكە. بەلام دروستەكەى ھەر ئوھىھ خەلكە پىدە لىن. برىا نېوى شوپنەكانمان بە كەفى خۇمان نەگورىبا، ئوھ كارى لىكۆلىنەوھ بە لارىددا دەبا.

ج < قاي بەرد بە ماناى جىگاي بەرد نېوى ئاواپىھكە لە ناوچەى بانە.

د < خانەقا لە زۆر شوپىنى كوردستان ھەىھ. خان لە كوردىدا ھەم بە ماناى كانى و سەرچاوپىھ وھ كوو خانى نېوى پىشوو پىرانشار كە بە ماناى كانىھ يا دەرپەندى خان لە كوردستانى گەرمىن كە دوو كانى گەرھى لى بوھ و نېوھكەى لەوھ وەرگرتوھ. لە ئابىنى مېترابى دا زيارەتگەكانيان لە تەنىشت كانىاوھكان دروست دەكرد و رەنگە خانەقا كەجىگاي زيارەت و عىبا دەتە ھەر ئوھ نېوھى بە كار ھىناپىتەوھ، يان بەمەئناى جىگاي مال بى كە مەبەست مالىكى ديارى كراوھ كە عىبادەتى لىدەكرى.

ه < قولىغە تەپە، ئاواپىھكە لە نىك تەرەغە ھەلگەوتوھ و بە مەئناى جىگاي قۇلە. قۇل لە كوردى دا بەماناى كۆپلەھىھ. لە ھەمبانەبۆرىنەدا لە سەر وشەى، قۇل، ئاوا نووسراوھ.

قۇل كپىست رەش، كۆپلە، بەنى

قۇل < بى دەرھتان، قەتىس.

قۆل كۆمەلې له خەلك كه بۆ شەرپ يا بۆ كارىك دەنئردرېن .

كه وابوو قولغەتەپە دەبئتە جىگای كۆيلە . له زەمانى قەدىم دا كۆيلەيان ھەم بۆ كار كردن ھەم بۆ شەرپ و ھەم بۆ قوربانى كردن له كاتى تايبەت دا بەكار ھيئاوہ . ئەو شوپنە له تەرەغە دوورنپە و دەكرئ ھەر وەكوو مەجمووعەى تەرەغەى حيساب كەى . كۆبوونەوہى ئەو ھە موو دياردەپە له يە ك شوپن نيشانەى گرینگى شوپنەكەپە .

فەرھەنگى دەخدا سەبارەت بە وشەى ، قول ، ئاواى نووسيوہ

(قول . درزبان تركى ، قول ، يا ، كولە ، مترادف بندە يا برده بكار گرتتە ميشود . بە گمانى بر گرتتە از فارسى بووہ است . قول بە معنى بندە ، برده)

له دەورانى سەفەوئپەدا ، قوللر آقاسى ، شوغلىكى گرینگ بوو و بەو كەسەيان دەكوت كه بەرپرسى خەدەمەى دەربار بوو . بەشپك له خزمەتكارانى دەربار كەنيز و غولام بوون كه بەردە بوون ، بۆپە ماناكەى دەگەل ئەوہى له ژورديدا ھەپە ، فەرقتى نپە بەلام دەبئ له كوردى را چووبئتە نپو تركپە وە . چونكە تەركىبى لوغەوئپەكەى له كورديدا له قەدىمەوہ ھەبوہ . حوزوورى زمانى تركى له ناوچەدا زۆر قەدىم نپە .

و < ئە سپۆغە ، نپوى گونديكە له ناوچەى بۆكان . بە ماناى جىگای ئە سپى باش . ئەسپ له لای كوردەكان خۆشەوئست و له لای كاشپەكان موقەدەس بوہ . له شانامەدا رەخشى روستەم و شەبرە نكى كەپخوسرە و ئەسپى ئاساىى نپن و كردهوہى وەك ئنپسان يا خوداكانيان ھەپە . له زۆر شوپنى كوردستان وشەى ئەسپ تپكەل دەگەل نپوى جىگاکانە ، بۆ وئپنە ئاواپپەكانى بپوراسپ و بپشاسپ له ناوچەى سەردەشت يا ئاواپى خۆراسپ له ناوچەى دزەى مەرگەوہر . له شانامەدا سەر و سيمای رەخش ئاواپە .

سپە چشم و بور ابرش و گاو دم سپە خاپە و توند و پولاد سم

تنش پر نگار از کران تا کران چو داغ گل سرخ بر زعفران

چە بر آب بودى چە بر خشک راه بە روز از خور افزون بد و شب زماہ

بپ مورچە بر پلاس سپاھ بپدپ بەچشم از دو فرسنگ راه

بە نپروى بپل و بە بالا ھپون بە زەھرە چو شپر كە بپستون

ز < جەمۆغە ، ئاواپپەكە له محالى بەپى له ناوچەى بۆكان و بە ماناى جىگای جەمى خوشەوئستە . پپتى ، و ، له وشەكانى ئەسپۆغە ، جەمۆغە ، تەمۆغە و بەگشتى له زمانى كورديدا بۆ بەپانى خوشە وئستى بەكار دئ و واوى (تەحبپپە) . ئئستا دەبئ بزانین جەم كئ پە كەوا خوشەوئستە . چونكە تە ركىبى لوغەوئ وشەكە قەدىمە ، دەبئ جەمپكى خوشەوئستى قەدىمى بپنپنەوہ كە پپگەى تاپپە

تی له نیو خه لکی قه دیم دا بوه، و ئه وهش دیننه وهی هاسانه. دوکتور ژاله موزگار له تاریخ اساطیری ایران دا، جهم، ئاوا ده ناسینی:

"جم شخصیتی هند و ایرانی و با نام، یمه، در هند نخستین کس از بی مرگان است که مرگ را بر می گزیند، راه مرگ را می پیماید تا راه جاودانان را به مردم نشان دهد. او سرور دنیای درگذشتگان می شود. جم در طی جا به جایی اسطوره ها در ایران به شخصیتی بسیار محبوب و محترم تبدیل میشود. در اسطوره های ایرانی جم با صفت شید به معنی درخشان همراه است. در اوستا و در متون پهلوی دارای صفت زیبا و خوب رمه است. در متنهای دینی آمده است که اورمزد نخست به او پیشنهاد میکند که دین، به، (آیین مزدیسنا) را به جهان ببرد. جمشید از انجام چنین کاری اظهار ناتوانی میکند و آن را نمی پذیرد اما در مقابل به اورمزد قول میدهد که جهان او را رشد دهد، آن را فراخ سازد و از آن پاسداری کند. برای انجام دادن چنین وظیفه ای اورمزد به جمشید حلقه ای زرین و تازیانه ای زرنشان میدهد که نشان پادشاهی او باشد و بدین گونه جمشید بر جهان سروری می یابد. در فرمانروایی او آرامش وجود دارد و نعمت فراوان است. نه باد گرم هست و نه باد سرد نه مرگ و نه درد. کسی پیر و فرتوت نمیشود و پدر و فرزند هر دو چون جوان پانزده ساله به نظر می آیند. جهان در زمان او آبادان و سرشار از سعادت میشود. آبادانیهای بسیار. آموزش هنرهای گوناگون، ساختن ابزار جنگ، نرم کردن آهن، تهیه لباس های بزم و رزم، رشتن و بافتن و شستن و دوختن، برقراری طبقات اجتماعی. دین مردان، ارتشتاران، بزرگان و ده ست ورزان، ساختن ساختمان و خانه و گرمابه، کاخ و ایوان، شکافتن سینه سنگ، دست یابی به گلاب و عود و عنبر و برقراری مدنیت و خوشبختی های بسیار دیگری را به جمشید و دوران او نسبت میدهند."

جهم له ئه ده بیاتی مه زدیسه سنادا ناسراوترین سیمایه و بو زانیاری زیاتر له باره ی جهم دا کتیبی، نخستین انسان نخستین شهریار، نووسینی (آرتور کریستن سن) وه رگیدراو به فارسی له لایه دوکتور ژاله آموزگار و دوکتور احمد تفضلی، پیاو له زانیاری له و باره ی وه خه نی ده کا. ده ورانی جهمشیدی ده ورانی زیرینی ژیانی به شه ره و به (مه دینه ی فازله ی) ئایینی مه زدیسه سنا ده ژمیر درئ. دوا ی له ده ست چوونی ده ورانی جهمشیدی (ه بوط)ی عالم ده ست پیده کا و ژیان به ره و تالی ده چی تا سوشیانس ده رده که وئ و ژیان ده گهریته وه ده ورانی جهمشیدی. مه سه له ی میهدی مه وعود و نیمای زه مان و ئه و قسانه ده قیقهن له و به شه ی ئایینی مه زدیسه سنا ده چی و فه رق و جیاوازیه کی نیه. بو یه جه مۆغه له محالی به یی و له نزیک ئاورگه ی ئازه رگوشه سب ئه گهر مه به ست جیگای ئه و جه مه خۆشه ویسته نه بی ئه ی کیی دیکه مان پی شک دئ؟ به تایبته که ئیستا ده گه یینه ته مۆغه که ئه ویش سیمایه کی دره وشاوه ی ئایینی مه زدیسه سنا یه و کاراکته ره کانی وه کوو ئی جهم وایه.

ح <ته مۆغه نیوی ئاوابیه کی دیکه یه له ناوچه ی بوکان، له محالی، به یی، که به مانای جیگای ته می خۆشه ویسته، چونکه ته رکیبی وشه که لی ره ش قه دیمه ده بی له نیو که سایه تیه قه دیمه کاندای بیبینه وه. دوکتور مهرداد ی به هار له کتیبی (سیری در اساطیر ایران) دا ده لی له قه بی ته موورس

له ئه‌وئێستا دا (تهم) به مانای گه‌وره‌یه. بو وهی بزانی ته‌مورس یا ته‌م کئیه کتییی (نخستین انسان نخستین شهریار) ی آرتور کریستن سن چاولیده‌که‌ین. کریستن سن به نه‌قل له (ثعالبی) ده نووسی:

"پس از مرگ هوشنگ جهان سیصد سال بدون شاه ماند تا اینکه طهمورث که یکی از اولاد او بود پیدا شد و از نظر نیکو صورتی و نور و سعادت الهی که به فارسی آنرا فر ایزدی نامند مانند کیومرث بود. او جامع میان پاکی فرشتگان و سیرت پیام بران و ابهت شاهان بود، کار شاهی را با شادی و شادمانی آغاز کرد .....موفق شد که ابلیس را مقهور و سرکوب کند .....گفته‌اند تهمورث نخستین کسی بود که به خط پهلوی نوشت. در روایت فردوسی تهمورث ملقب به دیو بند است:

بیامد به تخت پدر بر نشست   به شاهی کمر بر میان بر بست

پس از پشت میش و بره‌پشم و موی   برید و به رشتن نهادند روی

به‌کوشش از آن کرد پوشش به‌جای   به‌گسترندی هم بد او رهنمای"

ته‌مورس دوای ئه‌وهی هه‌ست پییده‌کا دیوه‌کان به‌ره‌کانیی ده‌که‌ن

به فر جهاندار بستش میان   به گردن برآورد گرزگران

از ایشان دو بهره به افسون بست   دگیشان به گرزگران کرد پست

کشیدندشان خسته و بسته‌خوار   به جان خواستند آنزمان زینهار

نیشان به خسرو بیاموختند   دلش را به دانش برافروختند

نیشان یکی نه که نزدیک سی   چه رومی چه تازی و چه پارسی

چه سغدی چه چینی و چه پهلوی   نگاریدن آن کجا بشنوی"

ده‌بین ته‌م و جه‌م نوینه‌ری ئاسایش و پیش‌ره‌فتی کو‌مه‌لگای ئاریایی بوون و نیوی ئه‌و دوو ئاوابیه به نیوی ئه‌و سیما ناسراوه ئاریاییانه‌وه‌یه و هه‌ر دوو نیو زور قه‌ دیمن. هه‌رچه‌ند ئیسلام وه‌ک دین ناوچه‌که‌ی داگرتوه به‌لام زور نیو و سوننه‌تی غه‌یره ئیسلامی به تاییه‌ت نیوه‌کان هه‌ر ماونه‌ته‌وه و ئه‌وه نه‌ک هه‌ر له ناوچه‌ی بوکان به‌لکوو له هه‌موو شوینه‌کانی کوردستان هه‌ر وایه.

ط > مه‌راغه که ئیستا شاریکه له ئازه‌ربایجان، شاری کوردان بوه و وشه‌ی، غه‌ له‌وئیش دا ده‌بینین مه‌راغه به مانای جیگای شیناوه‌رد و سه‌وزه‌لانیه. وشه‌ی می‌رگ له کوردیدا که به جیگای شیناوه

رد و پر ئاو ده‌لین له راستیدا میهرگه‌یه، یانی جیگای ئیزه‌دی میهر که به گویره‌ی ئایینی میترایی له نزیک ئاو و شیناوه وهرده‌کان ده‌بی. مه‌راغه پر له میهرابه و په‌نگه نیوه‌که‌ی له‌وه‌را بی. ناسراوترینی ئه‌و میهرابانه، له فه‌ره‌نگی مؤعین دا ئاوی باس ده‌کا:

"معبد مهر نیایشگاه زیرزمینی و محل پرستش خورشید و برگزاری آیین مهرپرستی در جنوب روستای ورجوی مراغه بصورت صخره‌ای و زیرزمینی بنا شده‌است. برای آشنایی با تاریخ مراغه نمی‌توان از آثار بسیار کهن مهرابه‌های مراغه به سادگی گذشت."

نیوی شاری ماردینیش له کوردستان هه‌ر له وشه‌ی میهر را دئ و له راستیدا شاره‌که نیوی میهر دینه.

4: مینورسکی له ماناکردنه‌وه‌ی ناوی ئاواپی برهان دا نووسیویه: "ئه‌وه‌ی زور شایانی با س بی، ئه‌و گونده‌یه که ناوی بوره‌انه و ته‌واویش له ناوی ئیسلامی ده‌چی، له کاتیک دا چاوه‌روانی ئه‌وه بین که ناوه‌که له بنه‌ره‌ت دا برهان الدین بی به سه‌رسوورمانه‌وه له نه‌خشه‌ی ئازهریایجانی خانیکۆف دا گونده‌که به، بیر خان، ناو براوه که شیوه نووسینه‌که‌ی وه‌ک مه‌غوولی ده‌چی بیرخان به مانای بوت یا په‌یکه‌ری بوودایه."

ئه‌و وشه‌یه فری به مه‌غوولیه‌وه نیه. بیر له کوردیدا ئه‌و چالاه‌یه بو گه‌یشتن به ئاو لی‌ی دده‌ن و له زور مالی کوردیدا ره‌نگه ئیستاش هه‌بی و هه‌ر بیری پی ده‌لین. وشه‌که ئارامیه و هان، هه‌ر وه‌کوو، خان و کان که پیشتر باسما‌ن کرد به مانای کانیه بو‌یه بیرهان ده‌بیته چالاه‌ی پر له کانی که ره‌نگه مه‌به‌ست بیری پر له ئاو بی. له ئاواپی هه‌جیح له هه‌ورامان کانیه‌کی یه‌گجار گه‌وره‌ی لی‌یه نیوی، هانوبله، یانی کانی بل. بل مه‌نزور (به‌عل) خودای گه‌وره‌ی بابه‌له. نیوی شاری ورمیش ئارامیه و به مانای شاری ئاوه. ئور به مانای شار و میا به مانای ئاوی زور. وه‌ک ئور شه‌لیم به مانای شاری سه‌لام. به‌لام ئه‌و هه‌موو وشه بیگانه‌یه له زمان و فه‌ره‌نگی جوراوجور، له سه‌ر خاکی کوردستان چ ده‌کا؟

کو‌یستانی زاگروس وه‌ک زید و نیشتمانی کورد له در‌یژیایی میژوودا جیرانه‌تی ته‌مه‌دونه‌کانی دنیا‌ی قه‌دیم وه‌کوو سومیر، ئاکید، ئاشوور، بابل، ئیلام، یونان، روم، ماننا، ماد، هخامه‌نشی، ئه‌ شکانی و... کرده. له‌و جیرانه‌تی‌ده‌دا زور سروشتیه که تیکه‌لاه‌ی فه‌ره‌نگی پیک بی و له زور شت دا ویک چوون و قه‌ رز لیک وه‌رگرتن هه‌بی، بو‌یه ده‌بی ئاماده‌بین له کاری لیکۆلینه‌وه‌دا ده‌گه‌ل ئه‌و وشانه‌ رووبه‌ روو بین.

5: مینورسکی له ماناکردنه‌وه‌ی وشه‌ی ساین قه‌لاه‌ دا نووسیویه له زمانی مه‌غوولی دا سه‌ئین مانای باش، خاس ده‌دات. به‌لام ماموستا هه‌زار له‌هه‌مبانه‌بو‌رینه‌دا ئاواپی نووسیوه.

ساین: ساو، عاسمانی ساف. بو‌یه ساین قه‌لاه‌ یانی قه‌لاه‌یه‌ک که عاسمانی سافی هه‌یه.

هه‌روه‌ها به‌یی و به‌یاوا ده‌باته‌وه سه‌ر نیوی شارۆچکه‌ی به‌ئی له چین له حالیکدا هه‌موو که‌س ده‌ زانی به‌یی نیوی ئا بیینی مه‌زد یه‌سنایه و ناوچه‌یه‌کی گه‌وره له مه‌نته‌قه‌ی بوکان هه‌روه‌ها له کوردستانی گه‌رمینیش نیویان محالی به‌ییه، کیوی به‌ی ستوون و ئایینی به‌یی و بادینان هه‌ مووی له وشه‌ی به‌یی را دین و به‌ بی‌شک و گومان وشه‌ی ره‌سه‌نی کوردین و هه‌یچ پیوه‌ندیه‌کی به‌ شارۆچکه‌ی به‌ئی له چین نیه.

6: مینورسکی له ماناکردنه‌وهی نیوی شاری **بوکان** پیی وابوه ئه‌و نیوه بووکانه و به مانای کوی بووکه. ئیمه وشه‌که له بهر یه‌ک بلاوده‌که‌ین دوو به‌شی یو و کان و له هه‌مبانه بوورینه‌دا به دواي ماناکه‌ی دا ده‌گه‌رپین. له ویدا ئاوا نووسراوه.

بو: به‌هره‌ی زه‌مین (زه‌ویه‌کی به‌ه‌روبو)

بو: بیت و باره‌ی زه‌وی

ده‌زانین کان به مانای کانگا و مه‌عه‌دن و سه‌رچاوه‌یه، به‌و حیسابه مانای بوکان ده‌بیته **کانگای دانه‌ویله**. هه‌ر له کۆنه‌وه و ئیستاش ناوچه‌ی بوکان به "عه‌مباری دانه‌ویله گه‌نم و جو و..." ناسراوه، ئه‌وه‌ش ئه‌وه ده‌سه‌لمینی که ناوه‌که ناسینه‌ری ناوچه‌که و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیه‌تی.

له کۆتایی دا ده‌بی بلیم مه‌به‌ست لی‌ره تاوتۆکردنی بوچوونه‌کانی مینورسکی به‌گشتی نیه، به لکوو روونکردنه‌وه‌ی ئه‌و نیوانه‌یه که له نووسراوه‌که‌دا هاتووه و پیویست بوو روونکردنه‌وه‌یان له سه‌ر بدری، ئه‌لبه‌ت تاوتۆکردنی بوچوونه‌کانی مینورسکی و هه‌ر پۆژه‌ه‌لاتناسیکی دیکه که له سه‌ر کوردی نووسیویه‌تی یه‌گجار یه‌گجار پیویسته.

سه‌رچاوه کوردیه‌کان:

هه‌مبانه‌بوورینه/مامۆستا هه‌ژار

به‌ره‌و موکریان/مامۆستا هه‌ژار

مینورسکی و کورد- وه‌لادیمیر مینورسکی/وه‌ر گێرانی به‌کوردی- ئه‌نوه‌ر سولتانی

هه‌لاج-عه‌لی میر فطروس/وه‌ر گێران به‌کوردی- تایر عه‌لیار

دیوان و شه‌رحی حالی شیخ ئه‌حمه‌دی کۆر/لوکتور عه‌زیز محمه‌د پیور داشبه‌ندی

گۆواری مه‌هاباد شوماره‌کانی 2، 13، 22، 37

سه‌ر چاوه فارسیه‌کان:

سیری در اساطیر ایران-دکتر مه‌رداد به‌ار

اسطوره‌های ایرانی-وستا سرخوش کرتیس/ترجمه عباس مخبر

کاوه آهنگر و درفش کاویانی-آرتور کریستن سن/ترجمه منیژه فرزادگان آهنی

کیانیان-آرتور کریستن سن/ترجمه‌دکتر ذبیح اله‌صفا

نخستین انسان نخستین شهر یا-آرتور کریستن سن/ترجمه ژاله‌آموزگار، احمد تفضلی

فره‌ایزدی در آیین پادشاهی ایران-بولعلا سودآور
پژوهش در فرهنگ باستان و تاریخ اوستا-آکادمی علوم تاجیکستان
زندگی و مهاجرت ایرانیان بر پایه گفته‌های ایرانی-فریدون جنیدی
مقدمه فقه اللغة ایرانی-ای،م،ارانسکی/ترجمه کریم کشاورز
عصر اساطیری تاریخ ایران-حسن پیرنیا/به‌اهتمام سیروس ایزدی
جاودانه‌بازگشت اسطوره-میرچا الیاده/ترجمه‌بهمن سرکاراتی
سرگذشت یک شمن-علی‌حسینی
دین ایرانی بر پایه‌متون معتبر یونانی-امیل بنونیست/ترجمه‌بهمن سرکاراتی
دین‌های ایرانی پیش از اسلام-دکتر مهری باقری
موسیقی و مولانا-محمود کویر
تاریخ اساطیری ایران-دکتر ژاله‌آموزگار
ضحاک ماردوش-سعیدی سیرجانی
رستاخیز سیمرغ-منوچهر جمالی
آثارالباقیه-ابوریحان بیرونی/ترجمه‌اکبر داناسرشت
صفوه‌الصفاء-ابن بزاز اردبیلی
فرهنگ واژه‌های کهن در زبان امروز آذربایجان-محمد رضاشعار
فرهنگ بزرگ سخن-دکتر حسن انوری
فرهنگ دهخدا(اینترنت)-علی‌اکبر دهخدا
فرهنگ معین(اینترنت)-دکتر محمد معین

